Віктар Карамазаў

ДЗЯЛЬБА КАБАНЧЫКА

Ад аўтобуснага прыпынку Сцяпан не пайшоў на прасёлак, які кругам, паўз магільнік, вёў у вёску, а падаўся выганам, як бліжэй.

Таго выгану трыста крокаў, за ім — і матчын плот.

Нагою адкінуўшы ў плоце штыкеціну, якая вісела на адным цвіку, Сцяпан прасунуў у дзірку сумку, паставіў за плотам, за ёю бокам пралез сам. Штыкеціну прыладзіў на ранейшае месца, быццам веснікі зачыніў.

Снегу і тут, у вёсцы, ані парушынкі, як усю дарогу ад Мінска, ні на выгане, ні ў садзе, хоць пара б ужо легчы. Падумаўшы гэтак, Сцяпан пастаяў пад яблынькаю, агледзеў, галаву задраўшы, чорнае голле, сумнае без лісця і яблык, абвёў вачыма чорную, падшэрхлую, не сагрэтую снегам зямлю, па якой вецер расцягаў бурае пакурчанае лісце, раскатаў дробныя гнілякі-яблыкі. Падышоў да старой грушы-вінёўкі. Яшчэ грушы віселі, вышэй — гусцей, ды буйныя, жаўтлява-зялёныя, нават лісце трымалася, пажоўклае. Паставіўшы сумку на зямлю, Сцяпан падскочыў, груш не дастаў, але галіну зачапіў — дажджом сыпанулі.

Падабраўшы з зямлі ладную, у руцэ ледзь месцілася, самую жоўтую грушу, кусануў, але ні грама не адкусіў — камень каменем. Сок, праўда, лінуў, салодкі. Паглядзеў на яе, падзівіўся, падкінуў у руцэ і схаваў, пашкадаваўшы выкідаць, у кішэню.

Каля хлява, як заўсёды, прывітаў Арсік: выскачыў з будкі, звякаючы ланцугом, стаў на заднія лапы, пярэднімі гроб у паветры, нібы плывец у вадзе, цягнуўся мордаю да Сцяпана, вёрткім пушыстым хвастом, чорным, як увесь сам, мёў зямлю. Сцяпан прысеў ля сабакі, малога, хоць ужо старога — парода такая, — аберуч узяў галаву, лагодна, нібы вінаваты, глядзеў у адданыя сабачыя вочы.

— Ну што? Без мяне тут сумуеш? — Сабака аж калаціўся ад радасці, цёплым языком лізаў рукі, а Сцяпан яго адпіхваў. — Ды пачакай! Вось... прывёз і табе.

З кішэні балонневай курткі выцягнуў кулёк, разгарнуў на калене газетную паперу — падняў над сабакам вараную, са сваёй рабочай сталоўкі, рыбіну.

Сабака падскочыў, схапіў гасцінец і павалок у будку.

Маці выйшла з хаты. Два пустыя вядры ў руцэ — ішла па ваду. Сына заўважыла — спынілася пад акном. У рыжым, старым, кругом палатаным кажусе, у шарсцяной хустцы, якую Сцяпан купляў у Мінску яшчэ да арміі.

— Ну што ты стаіш? — спытала зводдаль і замоўкла, адно вачыма лагодна ўсміхнулася, нібы казала-клікала: ну падыдзі да мяне, сынок...

Вёдры на зямлю паставіла, сама падышла.

Упартая стрыманасць у Сцяпанавай натуры змалку: руку падаў і больш — ані знаку, што рады сустрэчы з домам, з маці. Але гэта — адно першая хвіліна. Потым як глянуў маці ў вочы, малыя, нявінныя, нейкія галубіныя, з самотнай пякучай чырванню, у гусцейшых, як апошні раз, калі бачыліся, маршчынах, сэрца скранулася: сунуўся халодным носам у матчын твар, пацалаваў у шчаку. Ад непрывычкі засаромеўся сваіх раптоўных пачуццяў — адхінуўся, апусціў вочы, быццам не ведаў, як апраўдацца.

Маці сама знайшла словы, ціхія і простыя, нібы не заўважыла сынавай разгубленасці:

— Вось ты, Сцёпа, узяў мяне за руку, і яна ўжо заныла. — Левай памацала правую, пад локцем. — Сёння ноччу была аднялася. Я і ў хустку ўкручвала, і шкіпінарам націрала.

— Да доктара ці хадзіла?

— А што доктар? Кажа, гэта ад нерваў. Ад сэрца. А калі так, то якое лячэнне?

— Як жа ты робіш? — паспачуваў Сцяпан.

— А так і раблю. Пасяджу, пастагну, крыху адпусціць. А пасля зноў. Добра, што прыехаў. А то б і не ведала, як з кабаном управіцца.

— Гэта мне Волька сказала, каб ехаў, што ты кабанчыка біць надумала. Учора б выехаў, ды рабіў позна, у другую змену. А сёння ў мяне выхадны. І заўтра.

— Волька ж прыедзе?

— Абяцала.

— А Вера? Яна ці ведае?

— Волька званіла.

— Каб хоць раз усе сабраліся. А то на Каляды вас не дачакаешся. Веру ад самай вясны не бачыла. Гразілася, што

сенавацъ прыедзе, і не прыехала. Забываеце на вёску, на матку.

Яна залыпала вачыма, і Сцяпан, ведаючы, якія лёгкія ў яе вочы на слёзы, паспяшаўся загаварыць пра іншае:

— Ідзём, кабана пакажаш.

Яна адчыніла хлеў, і цёплы, густы дух гною чухнуў у твар, выкаціўся на двор, а з двара святло ўкацілася ў хлеў, высвеціла высокі груд саломы ад сцяны, пад страхою, сячкарню, нацярушаную пад ёю сечку, з другога боку — загарадзь, слупы і жэрдкі, паабгрызеныя кабанамі, закарэлыя. Кабаны совалі паміж жэрдак лычы, доўгія і шэрыя, нібы ў дзікоў, рохкалі, грызлі жэрдкі, варушачы ружовымі пятакамі, — прасілі есці...

— Ну... пайду па Лёніка.

Сцяпан выйшаў на вуліцу. За веснікамі пастаяў, агледзеўся. Вуліца была пустая: ні людзей, ні сабак, ніводнай жывой душы. Падумаў, што ўжо даўно не раніца, трэба спяшацца, але пачуў, як за спіною звякнулі матчыны вёдры, — схамянуўся: трэба ж вады прынесці, каб маці хоць сёння не рвала хворыя рукі. Але яна ўжо заварочвала за хлеў, дзе калодзеж.

Вокны Лёнікавы на тым самым баку вуліцы, што і матчыны, праз тры двары. Сцяпан прасунуў руку між штыкецін, адкінуў зашчапку, прычыніў за сабою веснікі, па раўнюткім, з дошак, тратуарчыку прайшоў да новага ганка. Не спяшаючыся ў хату, агледзеўся, падзівіўся, як Лёнік, малады гаспадар, на якія тры гады старэйшы за Сцяпана, усё ля хаты давёў, панабудаваў хлевушкоў, нават лазенку. Без памочнікаў, сам. І цесля і сталяр.

Ён і цяпер рабіў: стаяў пасярод сянец ля стала, на якім ляжала шкло, прымерваўся доўгай лінейкаю, трымаючы паміж пальцаў алмаз.

— Здароў, вечны труджанік! — прывеціў Сцяпан.

Той спадылба, праз бялявыя валасы, звешаныя на вочы, паглядзеў на госця, не адрываючы рук ад шкла і лінейкі, бадзёра, Сцяпану ў лад, адказаў:

— Прывет рабочаму класу!

Шаркнуў алмазам уздоўж лінейкі, пасунуў шкло на край стала, лёгенька разламаў напалам. Павярнуў другім бокам,

зноў прыклаў лінейку, зноў шаркнуў — шкло хруснула, дзынкнула, вузкі пасак раўнютка адскочыў. І толькі цяпер Лёнік паклаў алмаз, падаў госцю руку.

— Пойдзем да мяне.

— А што ў цябе? Чарка? Скварка?

— Трэба кабана закалоць. Швайка ёсць?

Сусед змоўчаў, але па тым, як паглядзеў на свае брудныя штаны, на далоні, як зняў са сцяны старую фуфайку, ускінуў на плечы, як узяў з падаконніка кепку, хвастануў ёю па калене, выбіў пыл з пілавіннем, ускінуў на галаву, Сцяпан зразумеў, што Лёнік ужо збіраецца, без лішніх слоў. Тут жа, у сенцах, адчыніў дзверы ў клець, зайшоў туды, у цямноту, заляскатаў жалеззем, нештачка шукаў.

...Прынёс шыла не шыла, штых не штых, тую самую швайку, да белага бляску надраеную жывым свіным салам.

— Ох і даўно яна табе служыць!

— Каб жа мне аднаму. Усёй вёсцы. Хто кабана ні б'е, усе да мяне: дай, Лёнік, швайку. Вяртаюць — і свежы кавалак у прыдачу. Можна кабаноў не трымаць, швайка пракорміць.

Ён ужо выйшаў на двор, а Сцяпан не паспеў, затрымаўся ў сенцах, калі хатнія дзверы адчыніліся і на дзвярной ручцы, ухапіўшыся за яе абедзвюма рукамі, павіс Віця, шасцігадовы Лёнікаў атожылак, мурласценькі, як бацька, з абвіслымі ніжэй пупка штанамі — абармот абармотам.

— Здароў, дзядзька Сцяпан!

Дзе ж таму дзядзьку не запыніцца з пляменнікам? Запыніўся, а малы, доўга не думаючы, схапіў за руку, пацягнуў у хату, прыгаворваючы:

— Ідзі-ідзі, не ўпірайся.

Сцяпан малых любіў, з імі часам знаходзіў большае паразуменне, як з дарослымі, з імі ўдавалася па-людску пагаварыць, без хітрыкаў, хованак, і таму, можа, малыя да яго ліплі таксама. А з Віцем дружба асаблівая: нейкі ён не такі, як усе малыя. І сур'ёзны, часам, здаецца, мудры, нібы дзед, і смешны — душою з ім адпачнеш...

...Кабана вынеслі за хлеў, паклалі на чыстую саломку, у пашчу ўсунулі камень, як рабілі заўсёды перад смаленнем. Лёнік распаліў паяльную лямпу. Прынёс сваю і Сцяпан.

Маці прытарабаніла вялізны чыгун з цёплай вадою, вядро халоднай — абліць гарачыя кішкі, — чыстыя анучы, нажы.

Лёнік трымаў у кожнай руцэ па лямпе, двума слупамі агню зганяў поўсць, распаленую да чырвані, да залацізны, якая тут жа і гасла, асыпалася шэрым прысакам. Сцяпан трымаў кабана за ногі, падварушваў, каб Лёніку лаўчэй было смаліць, следам за лямпаю абшкрабаў гар і так захапіўся, што не бачыў нічога, акрамя кабана, суседавых рук з лямпамі ды нажа ў сваёй руцэ. Абодва стараліся, як сабе. Абсмалілі і абшкрэблі з аднаго боку, пасля, перавярнуўшы кабана, з другога, паклалі на спіну і абсмалілі жывот, ногі, пахвінне.

Нарэшце Лёнік адставіў лямпы, абшкроб і абмыў вушы, лыч, хвост, капыты. Кабанчык быў гатовы. Ён ляжаў чысты, румяны, быццам пірог, які толькі што дасталі з печы. Сусед млосна разагнуў спіну, у добрым настроі ўсміхнуўся цётцы, рады і сваёй удалай рабоце, і ўдаламу кабану, і памочнікам.

Шырокі стары ўслон, які Сцяпан спусціў з гарышча, аблілі вадою, абцерлі, паклалі на яго кабана, пад бакі, каб не скаціўся, падсунулі паленне. Сцяпан ухапіўся за пярэднія ногі, стаўшы ля галавы, а Лёнік, трымаючы заднюю левую, прыклаў нож да грудзіны...

Калі кабана разабралі, расклалі ў тазы, у ночвы, тады прыехала Ніна, малодшая Сцяпанава сястра. Жыла яна блізка, у суседнім раёне, у вялікім рабочым пасёлку, там была замужам, рабіла фельчарыцаю, але ў вёску, хоць і блізка, наведвалася радзей, як старэйшыя сёстры з Мінска. Яе прыезду маці не чакала і таму, відаць, абрадавалася болей, як сыну: кінула і кабана і катоў — бегма насустрач.

Сцяпан у гэты час паліў салому, на якой смалілі. Падкінуўшы мокрую ў агонь, паглядзеў на сястрыцу ў белым плашчыку, чырвоным берэціку, лакавых чаравічках, таксама падышоў:

— Во... хоць кабанчык прывёў да маці.

Хацеў сказаць жартам, ды атрымалася злосна. Думаў, што і сястра жартам адкажа, а яна ўскіпела:

— Можа, ты яго гадаваў?

Схапіліся, як чужыя, не паспеўшы павітацца. Але маці не дала волі іхняй спрэчцы:

— Збегай, сынок, у магазін. Бутэльку я вам з Лёнікам прыпасла, ды як на ўсіх — мала будзе.

— Не трэба, — запыніла, супакойваючыся, Ніна. — Я таксама прывезла...

У матчынай хаце, як у кожнай вёсцы, гэтак адвеку вадзілася: дзень, калі білі кабана, быў святам, за стол збіралі гасцей. Праўда, цяпер госці не тыя, што некалі, пры бацьку, тады іх прыходзіла болей. І пілі болей, і елі болей. Цяпер каго маці пакліча? Жанчыны па хатах не хадзілі, а мужчын не было каму клікаць. Хіба Сцяпану? Але яго сябры разбрыліся па гарадах, як ён сам, нікога такога, яму роўнага, акрамя Лёніка, не засталося. І ўсё ж — як раней, у сенцах і хаце моцна пахла смажанай свежынаю, гарачай бульбаю, на стале свежына стаяла і ў чыгунку, залітая гарачым тлушчам, і на скаварадзе — еш, хоць расперажыся.

Ледзь селі за стол — вароты рыпнулі.

Маці першая пачула, усхапілася да акна, фіранку адкінула:

— Нашы прыехалі! Коля... А з ім гэта хто? Волька, мабыць? Можа, і Андрэйка?.. — Выбегла за парог, а следам і Ніна.

Лёнік з-за стала нават не ўстаў, а Сцяпан да акна падышоў — паглядзець на гасцей.

Бялюткі «жыгуль» стаяў пасярэдзіне двара. Правыя дзверцы адчыніліся, і з машыны вылезла Вера, сярэдняя Сцяпанава сястра. Маці і Ніна падбеглі, расцалаваліся і ўжо ўтраіх стаялі, гаманілі, паглядаючы на машыну, чакалі, калі з яе пакажацца Коля, матчын старэйшы зяцёк. Той марудзіў, але нарэшце асмеліўся вытыркнуць прыгнутую лысую галаву — зяць ледзь пралазіў у малыя дзверцы, бо і таўсты, і высокі, не сказаць, каб здаровы, проста таўсты і высокі, тварам ружовы, нібы той кабанчык, якога пашкрэблі, памылі цёплай вадою. У шэрым світары, на які маці некалі прала ніткі, на шыі — доўгі, хамутом, шалік, у джынсах, вышараваных да белага бляску на каленях. Вылез і стаіць, галавы не падымаючы. Насупраць маці, Вера, Ніна, а ён уставіўся на кола, быццам акрамя кола нічога і нікога іншага не існуе. Хай ужо Ніна, якую таксама, дарэчы, даўно не бачыў, дык жа маці... Не, падняў галаву, заўважыў:

— Здрасце!

Падышоў, руку падаў, чубам — трыма валасінамі — матлянуў ветліва, вочы адвёў на хату, на акно.

Сцяпан адышоў ад акна, сеў за стол.

— Налівай. Ну іх... Скваркі астынуць.

— Пачакаем. Няёмка.

Сцяпан чакаць ды цярпець не жадаў:

— Будзе ёмка, як вып'ем.

Сам наліў, але падняць чаркі не паспелі — адчыніліся дзверы, парог перапаступіў Коля, за ім Вера, а следам Ніна і маці.

— Як кажуць, з карабля на бал? — паспрабаваў жартаваць Коля, плюючы на далонь і далонню прылізваючы на галаве апошнія тры валасіны.

Падаў Сцяпану і Лёніку пухлую, нібы свежая аладка, руку, усміхнуўся абодвум, але Сцяпан не адказаў на ўсмешку.

— Што Андрэйку не ўзяў з сабою? — спытаў.

— У школе, хай вучыцца. А Волька прыхварэла, бок ломіць. Прастыла, відаць. Мы з Вераю ўдваіх. Думалі, што і ты, Сцяпан, з намі паедзеш...

Сцяпан не любіў ездзіць у швагравай машыне. У аўтобусе едзеш — ніхто цябе не ведае, нікому ты не патрэбны, хочаш — глядзі ў акно, хочаш — спі, хочаш — думай сваё, ніхто нічым не папракне. І людзей наслухаешся, дазнаешся, хто чым жыве. А ў швагравай машыне і размовы даўно знаёмыя, адно таўкуць ды таўкуць штодня, і ўсё ім, яму і сёстрам, Сцяпан не такі, за іх дурнейшы, усе яго, малодшага, вучаць, як сказаць, як сесці, куды запалку ці недакурак кінуць, крый божа — пад ногі: з'ядуць. А калі і маўчаць, дык не лягчэй таксама, нудна.

Селі за стол.

— Ну?.. — маці паглядзела на сына, вачыма падказваючы, што рабіць, але першым яе зразумеў зяць.

— Замочым кабанчыка? — падхапіў.

— За ваша здароўечка, — маці ўзяла чарку. — Гэта ж я цябе, Коля, з лета не бачыла. А Веру ад Вялікадня.

Лёнік паклаў на хлеб кавалак грудзінкі, крактануў, хітра ўсміхнуўся — да гаспадыні:

— Каб у вашым хляве, цётка Ганна, кабанчыкі не пераводзіліся. Як яны там будуць чухацца, дык будуць і госцейкі

ў хаце. Паверце мне. Я па людзях валачуся са швайкаю, ведаю.

Яго ўсе зразумелі, маці і дзеці, але ўсе змоўчалі, ніхто не знайшоў што адказаць.

— Ну, а кабанчык хоць ладнаваты? — пацікавіўся Коля, выпіўшы і набіўшы поўны рот.

— А хто яго?.. — няпэўна адказала маці. — Па кармёжцы і сала. Летам што я ім даю? Па траве ходзяць. Абы раслі здаровыя. З халадамі пачала парыць бульбу, буракі, жменю мукі сыпнеш, падмяшаеш. Дай больш хлеба, дык сала возьмеш. Казала, прывязіце, дзеткі, мех якой мукі, будзе вам сала. Дык жа ніхто не чуе. Але і так дзякуй Богу. Пакуль хопіць, а пасля другога апрыходуем. Ужо яго я вам пастараюся адкарміць.

Яны ўсе такія, маці: што б ні казалі, на языку, як і ў галаве, вечна дзеткі. Часам смешна з іх клопатаў. А часам горка. Вось Лёнік і ўчапіўся, нават скварку адклаў:

— Навошта вам, цётка, столькі ўсяго? Два кабаны, авечкі, карова, качкі, куры.

— І цялушку гадую, — пахвалілася тая. — Карова, Лёнік, старая, хачу маладую выгадаваць.

— Вам адной вядро малака трэба?

— Ну што ты кажаш? Я ўсё жыццё кароўку мела, а цяпер звесціся? Ты што?.. Летам, можа, дзеці прыедуць, унучак. Сваё малачко — не куплёнае. Ды і смятанка, тваражок.

— Гэта ясна, не купленае. Але сена?

— З сенам... бяда, — цяжка ўздыхнула.

— І авечкі навошта вам? — не сунімаўся сусед. — Цяпер авечак няма каму пасвіць, няма дзе пасвіць. У людзей сем'і, а і то пазводзіліся.

Суседчына жыццё Лёнік ведаў, казаў — як у сук ляпіў, і яна апраўдвалася, адкрываючы ўсе свае козыры:

— Бачыш?.. Будуць аўчыны. Цяпер жа мода на кажухі. Веры хацела справіць дублёначку. І Коля просіць.

Ад яе шчырасці зяць папярхнуўся, закашляўся, павільгатнелыя вочы заблішчалі, замітусіліся, стралялі то на Сцяпана, то на дзяўчат, то на Лёніка: што яны цяпер думаюць, калі дазналіся, дзеля чаго матка трымае авечак? Дзяўчаты ціха жавалі, нібы тыя авечкі, нічога, здаецца, не думалі,

уедлівы сусед таксама быццам не пачуў, закусваў моўчкі, а Сцёпка адразу кінуў жаваць, губу ніжнюю падабраў, як малы, наліўшыся крыўдаю, калюча зіркаў спадылба то на маці, то на дзевак, то на яго, швагра.

І Коля не сцерпеў:

— А не трэба мне ніякія кажухі. Не хачу. Рэжце ўсіх сваіх авечак. Па мне, дык рэжце.

— Адну зарэжу, — разважала маці, — а дзве пакіну. Будуць ягняткі. Лета пагадую, да той зімы, вось і яшчэ аўчынкі, нідзе не валяюцца.

Яна рашучая, але і Сцяпан гэтакі, у маці:

— Трэба ўсіх рэзаць.

— Не, сынок.

— Сам парэжу. І карову старую завяду на ферму...

Вось гэтак, бывала, і пры бацьку ішла за сталом размова, звычайная для вёскі: пра карову, кабаноў, сена, авечак. І тады не аднолькава ў хаце думалі. Бацька, бывала, у адно, што бык, увапрэцца, не саступіць, а маці ў другое. І паспрачаюцца. Але ніколі, здаецца, ад тых спрэчак не нарастала на душы ў Сцяпана столькі гаркаты, прыкрасці. Лёнік — чалавек чужы, сусед, а і яму відаць: навошта старой гэтак упрагацца, знясільвацца, калі ўжо сіл няма, сям'я па гарадах рассеялася, не сабраць? Бяда аціраццa ў жыцці гультаём, сабе і людзям бяда, але і гэтак надрывацца, жывучы адной, — нічога разумнага. Ды і сёстры злавалі Сцяпана. Швагер злаваў. Усе пілі, елі, а маці што параілі? Збываць скаціну ці трымаць? Нічога не сказалі. І не скажуць. Сказаць, каб трымала, языкі не павернуцца, бо не сляпыя, бачаць, які гэта цяжар, асабліва старой хворай жанчыне: што тады пра яе іх сусед падумае, вёска? І сказаць, каб не трымала, не хочуць: чым кепска ўзяць з вёскі дармавы кавалак?

Маці, можа, больш, як Сцяпану, прыкра ад усёй гэтай размовы. Таму і павярнула ў іншы бок:

— Што вы ўсё пра мяне ды пра мяне? Пра кабаноў, авечак. А пра сябе? Жыву і не ведаю, што там з дзецьмі. Ты, сынок, дзе хоць робіш?

Сцяпан і рады пахваліцца:

— Метро будую. Пад зямлю дарогу людзям пракладаю.

Лёнік і Коля ў адзін момант, не згаворваючыся, пырснулі ад рогату.

— Самі... туды людзі дарогу самі знойдуць. Маці іх рогат не спадабаўся, адвярнулася ад іх і сур'ёзна глядзела сыну ў твар...

Матчыны рукі ляжалі на краі стала, трымалі відэлец з кавалкам пячонкі, і Сцяпан, прыгледзеўшыся, раптам жахнуўся: якія ж яны старыя! Здрабнелі, счарнелі, абсыпаліся шэрым прысакам, быццам толькі што вымяталі з печы вуголле і попел, а запясці танклявыя, усохлыя. Такімі, здаецца, не былі раней. Не, ніколі. Ажно вачам зрабілася горача. Адвёў убок, каб матчыных рук не бачыць, і толькі цяпер заўважыў, што за акном сцямнела, змрок загусцеў у хаце.

Падхапіўся, уключыў святло. Гэтым святлом і Лёніка ўсё роўна як падштурхнуў — і той усхапіўся:

— Ну... дзякуй, цётка Ганна. За вячэру, за бяседу.

Сцяпан выйшаў з хаты разам з Лёнікам. На дварэ імжыла, церусіў нейкі вільготны пылок. Пастаялі, пакурылі, пагаманілі на развітанне, а за веснікі Сцяпан не пайшоў — аблёгся на плот і глядзеў на вуліцу, услед суседу. Яго танклявая ў касцюмчыку постаць знікла ў цемені, а свежына ў руцэ, загорнутая ў белую паперу, была відаць, пакуль сусед не схаваўся за веснікамі.

Сцяпану не хацелася ісці ў хату, класціся спаць. Пастаяўшы, падаўся ў сад.

За садам, за выганам па гравійцы зрэдку прабягалі машыны — каторыя з Мінска, каторыя ў Мінск. Ціха беглі, нячутна: адлегласць і волкая цемень паглыналі гукі. Было відаць святло фар, цьмянае.

Сцяпану падалося, што з глухмені-цемені, ад гравійкі, на яго глядзяць сумныя матчыны вочы.

А ноччу бачыў бацьку. Сон — не сон: па праўдзе, як было тры гады назад. Раённая бальніца, ён на ложку. «Заўтра, кажа, у маці дзень нараджэння. Не забудзь, купі што, ад мяне і ад сябе. Радая будзе». Усё — як было. Сцяпан купіў цёплую хустку — і цяпер носіць. Яшчэ бацька тады спытаў: «Інстытут кінуў, а далей? Што будзеш рабіць?» Ён якраз забраў дакументы з першага курса політэхнічнага. Адказаў, што знойдзе работу па душы — на зямлі, у вёсцы. Армію

адслужыць — вернецца. Бацька не ўшчуваў, яму быццам і спадабалася, што сын думае вярнуцца дамоў. Калі б жыў, дык, можа, гэтак і было б. Але не дачакаўся канца сынавай службы. Будаваў калгасны свінарнік — з вільчыка з сякераю скінуўся, нагу моцна выцяў. Спачатку пухліна-пухліна, пройдзе, а пасля і нагу аднялі, ды ўсё роўна не памагло — позна. Сцяпан і захрас у Мінску, пагоны не зняўшы, да вёскі не даехаўшы. На дзень усяго спыніўся ў сястры, у Волькі, — Коля і падбіў, завёў на завод. Што, кажа, рабіць у вёсцы?

Доўга ляжаў, глядзеў у столь, думаў: вось ужо два гады па начах бачыць бацьку, намагаецца сказаць яму штосьці вельмі патрэбнае, душу адкрыць, і не паспявае — кожны раз прачынаецца. Сёння тое самае. А што хацеў сказаць? Не ведаў.

А можа, душа хоча апраўдацца перад бацькам?..

Недзе — пачуў — гаманілі. За сцяною. Апрануўся, выйшаў на кухню. Стаяў і слухаў:

— Табе, табе, табе... Мне...

Маці казала і замоўкла. І зноў:

— Табе, табе...

Сцяпан выйшаў з кухні ў пярэдні пакой. Дзверы ў залу былі прачыненыя — праз іх убачыў маці. Яна сядзела наўколенцах перад цыратаю, перад усім сваім мясным багаццем, накінуўшы на галаву шарсцяную, тую самую, Сцяпанаву, хустку, раскладала кавалкі па кучках і казала:

— Табе, табе, табе... А гэта Сцяпану.

Над адной кучкаю збоку ад маці, на краёчку канапы, сядзела Ніна, з другога, на крэсле, Вера, а насупраць стаяў, спіною прываліўшыся да сцяны, Коля, і перад кожным ляжала куча сала і мяса. Толькі над адной не было пільнага вока — над Сцяпанавай.

Смешна было глядзець, як маці бярэ з агульнай кучы кавалак, варочае яго з боку на бок, перакладае з рукі ў руку, гадаючы, каму пакласці, а сёстры і Коля ўважліва сочаць за матчынымі рукамі, маўчаць, ані слова — не да размоў. Вось яна ўзяла ў дзве рукі любовы кавалак, доўгі і вузкі, паляндвіцу, патрымала, паклала ля каленяў, шырокім кухонным нажом пачала дзяліць на часткі. Пазначыла рыскамі, потым змясціла рыскі ўправа, потым — улева, парэзала нарэшце, але ўсё роўна не так, як хацела. Сядзела і гадала, што рабіць.

— Большы хай будзе табе, Коля, у цябе сям'я большая. А гэты, меншы, Веры. Ты, Вера, адна. А гэты Ніне. Два раты, трэцяга яшчэ няма, як у Колі.

Самае каштоўнае, што ёсць у кабана, але і самае цяжкое для дзяльбы — гэта кумпякі. Два кумпякі, а кучак — чатыры. Пасячэш — папсуеш. Маці ўзяла ў рукі адзін, паважыла і, не ўтрымаўшы, апусціла сабе на калені.

— Во... падняць не магу. — А думала, вядома, не пра рукі, не пра сябе, думала: што рабіць з кумпяком, каму аддаць? — Бяры яго ты, Коля. Ну, бяры, а то я не падыму.

Зяць зрабіў крок да маці, узяў у яе з каленяў кумпяк і сам, здаравіла, закрактаў, прыкідваючыся:

— Ого, цяжар!

— А другі табе, Ніна. І ў цябе... якая ні сям'я, а сям'я. Веры і Сцяпану лапаткі дам. І грудзінку...

Цяпер ужо Сцяпану было балюча глядзець, як маці раскідвае свайго кабана. Гадавала-гадавала, а што з'есць? Тут яшчэ заўважыў белы, заматаны ў анучку палец, падобны на белую кацінуюлапку. Парэзала, ці што? Учора не было гэтай анучкі. Сёння паспела? І плямка чырвоная — кроў. Відаць, моцна парэзала. Запякло на душы, як убачыў кроў на белай анучцы. Вось тут і ўзарваўся:

— Што гэта ў нас робіцца? Усё расклала, усё па кучках, а сабе?.. Што сабе пакідаеш? Капыты? Хвост? Ці табе не трэба? Ужо, можа, есці не будзеш?..

Такога маці не чакала ад Сцяпана — на момант збянтэжылася, моўчкі глядзела яму ў вочы. Але знайшла што адказаць:

— Па суседзях не пабягу. Другі ў хляве.

— Цяпер гэтак кажаш, — не сунімаўся Сцяпан, — а пасля і таго раскідаеш.

Коля захадзіў па хаце, захваляваўся.

Адно дзяўчаты сядзелі ціхія, ані слоўца, ні за маці, ні за брата, быццам спрэчка іх не датычыла.

А маці ўсхапілася на ногі, балюча, ледзь не плачучы, залыпала вачыма, замахала перад сынам рукамі, той белай, з чырвонай плямкай, анучкаю на пальцы:

— Што ты, Сцёпа, бунтуеш? З бацькам заўсёды быў ціхі, слухмяны, а як са мною... Што з табой робіцца?

Яе крыку Сцяпан не вытрымаў, выбег з хаты.

Куды ішоў — не думаў. Куды ногі неслі. А яны ў маладога хуткія, вынеслі аж на выган, ды і там не спыніліся — дарогу далей знайшлі. З аднаго боку не скончыўся пабурэлы, пасохлы выган, з другога пайшло ржышча, яшчэ мацней пабурэлае, па ім высыпаў, як ад страху перад блізкай зімою, халодны восеньскі пот, курэла нізкая смуга. Учора дзень быў ясны, сухі, а сёння ўжо засмужаны, волкі. Неба шэрае, цяжка абвісла.

На ўзгорку Сцяпан спыніўся. Збоч дарогі шумелі старыя бярозы, бязлітасна, як чужыя, сцябалі адна адну на ветры танклявым і доўгім веццем. Узгорак пад імі ўсыпаўся крыжамі, драўлянымі ды жалезнымі, курганкамі ў драўляных і жалезных агародках, ■ больш — без агародак, зялёнымі і сівымі замшэлымі каменямі, помнічкамі з надпісамі, дзе падноўленымі, дзе сцёртымі ветрам, змытымі дажджамі. Усё змывалася, асыпалася. Камяні ўрасталі ў зямлю, курганкі асядалі, губляліся. Буялі хмызнякі, быльнёг, шыпшына — не прабіцца. Сцяпан скалоў рукі, разграбаючы зарасці, пакуль выйшаў да бацькавай магілы. Ні крыжа, ні помнічка, ні агародкі, ніякага каменя. Паспрабуй дазнайся, хто ляжыць. Але не зблытаў ні з чыім іншым курганком, бо неаднойчы бываў тут з маці — і як бульбу ў полі, за магільнікам, капалі, і як сенавоз ездзілі міма, і як дровы вазіў з-за рэчкі. Вось сёстры ці знойдуць гэтую наспачку без маці? Ад таго дня, як хавалі, ці былі тут хоць раз?

Над галавою шумелі бярозы, а насупраць ляжала бясконцае, пад самае неба, поле, прыбранае і ўзаранае, па-восеньску пустое, маўклівае, знясіленае за вясну, лета і восень, халодна-санлівае перад надыходам зімы, сумнае, як гэты магільнік. Сцяпан быў не чужы свайму полю, ведаў, колькі жыцця і светлых надзей давала яно селяніну. На ім заўсёды буяла жыта. Бацька араў яго ўсё жыццё і вечна хваліў. Але цяпер поле пустое, сумнае — пуста і сумна было на душы.

Дзень такі: зямля халодная, неба шэрае, нізкае, а яшчэ — вецер, гоніць і гоніць шэрыя хмары.

Калі Сцяпан вярнуўся, дома, на двары, Коля корпаўся пад капотам, зачышчаў наждачкай свечы, а жанчыны пакавалі машыну: бегалі то ў хату, то з хаты, насілі і ставілі ў багажнік сумкі, каструлі, вёдры.

— Дзе гэта ты ходзіш? — спытала пакрыўджана маці.
— Табе пасобіць?
— Ужо няма чаго пасабляць.
— А грушу? — знайшла работу Ніна. — Грушу хто будзе абіраць? Я ж на яе не ўзлезу! І маці не ўзлезе.
А маці і радая, што дачка ўспомніла:
— Праўда, сынок. Абярыце вы з Колем грушу. Можа, маразы ўдараць, снегу накідае. А я сама не абяру.
— Абяром, — буркнуў Сцяпан і сеў пад плотам на бервяно.
Вера прабягала міма са слоікамі — чаплянула:
— Што, братуха? Стаміўся?
Ён моўчкі глядзеў, як жанчыны таўклі ў багажнік вядро з мочанымі яблыкамі, а яно не ставілася, месца не хапала, нават слоікі не было як утачыць, а яшчэ на зямлі стаяла вядзёрная каструля з капустаю, ручніком абвязаная. Павымалі сумкі, пачалі ставіць нанава. Куткі нарэшце ўсяму пазнаходзілі, а зачыніць багажнік не маглі. Падышоў Коля — паглядзеў, накінуўся на жанчын:
— Што вы топчаце? Думаеце, калі машына жалезная, дык і тапчы колькі сілы?
А тут яшчэ маці прывалакла з хаты мяшэчак:
— Семачкі, гарбузікі. Андрэйка дужа любіць, лузгаць будзе. Куды паставіць, Коля?
— У салон укіньце, на сядзенне.
— Ну а грушы? Пайшлі, хоць вядро абяром.
— Куды ўжо? — узмаліўся зяць.
Але яму, пэўна, вельмі хацелася прывезці ў Мінск груш, вялізных жоўтых вінёвак, і ён пайшоў следам за маці, якая падхапіла кош, пашыбавала ў сад. Вось толькі як іх дастаць? Падскочыў, за галіну схапіўся, трасянуў.
— Паб'юць грушы, — шкадуючы, уздыхнула Вера. І зноў на брата накінулася: — Ідзі пасоб, не сядзі. Драбіну пастаў.
Сцяпан пайшоў, але не ў сад — у хлеў, успомніўшы ўчарашнюю размову пра карову, цялушку, авечак.
З хлява бачыў, як Коля і маці панеслі да машыны паўнюткі кошык біцікаў. Яшчэ раз пагладзіўшы Пярэстую, зачыніў вароты.

Грушы высыпалі проста ў багажнік, заканапаціўшы ўсе дзіркі і шчыліны паміж сумкамі, вёдрамі. Багажнік не зачынілі — не змаглі, — і, каб не ляскатаў дарогаю, Коля звязаў яго дротам.

Ад'язджалі ўсе разам. Ужо сядзелі ў машыне, як раптам маці штосьці ўспомніла, пабегла ў хату. Вярнулася з гарбузом — здаровым, жоўтым, ледзь несла, аберуч прыціснуўшы да жывата. Сцяпан адчыніў дзверцы, узяў, пабурчаўшы, а куды дзяваць? Паклаў сабе на калені: паганяй, швагер!..

Ехалі па вёсцы — Сцяпан усё азіраўся назад: маці доўга стаяла каля адчыненых варот, сашчапіўшы на прыполе рукі, глядзела ўслед машыне. Ці таму, што вуліца выдалася пустая і маці на ёй стаяла адна, ці што вароты былі адчыненыя і, як адчыненыя, нікому зараз не патрэбныя, ці што дзень выдаўся шэры, пахмурны, постаць матчына здавалася сумная, як позняя-позняя восень.

А тут яшчэ — гарбуз. Ён ляжаў на каленях цяжкі, нібыта матчын папрок, яе сумная радасць, схаваная ад дзяцей бяда.

Машына паўзла на ўзгорак, за шыбаю замільгацелі белыя бярозавыя ствалы.

— Можа, спынімся? Да бацькі зойдзем? — спытаў Сцяпан.

Коля змоўчаў, а Вера, якая сядзела з ім побач, цяжка ўздыхнула, як згадаўшы бацьку, лагодна адказала Сцяпану:

— Іншым разам, Сцёпа. Трэба даехаць засветла.

Сцяпан зноў азірнуўся, але ўжо не на вёску — на магільнік. Зноў, ужо нейкай балючай памяццю вачэй, убачыў маці, яе самотную маўклівую постаць, рукі на прыполе, белы, абматаны анучкаю палец, і... вось калі: да горла падкацілася хваля, тая самая, што душыла ўчора за сталом, калі глядзеў на шэрыя матчыны рукі, пасля ўранні, калі бачыў маці наўколенцах перад цыратаю з кучкамі мяса і сала, на задзяльбе кабанчыка, пасля, апошні раз, на магільніку. Заплюшчыў вочы — маці ўсё стаяла пасярод вёскі, сіратліва глядзела на дарогу...

— Стой!..

Машына спынілася.

— Ну што?.. Што ты, Сцяпан, хочаш? — закрычала Вера.

Ён адчыніў дзверцы. Не было куды дзець гарбуз — вылез з ім разам.

І Коля вылез з машыны, падышоў да Сцяпана:

— Ну?..

— Едзьце, — сказаў Сцяпан. — Мне трэба ў вёску.

— Ты што?.. Што ты там забыў?..

Звесіўшы галаў, Сцяпан глядзеў на гарбуз, які трымаў у руках, і не ведаў, што з ім рабіць, але здагадаўся — сунуў яго Колю ў рукі, сам павярнуўся і пайшоў назад, у вёску. Чуў, як з машыны выскачыла Вера, крычала наўздагон:

— Сцяпан, куды ты? — Прасіла-маліла: — Дамоў паехалі, Сцёпа! Ці чуеш, Сцёпка?!

Вароты былі ўсё яшчэ адчыненыя. Ён зайшоў праз іх на двор. Усюды ціха, нідзе ніякага жыцця.

«Дзе ж ты, мама?» — падумаў.

Яна, відаць, была ў хаце, але ён у хату не пайшоў. Пастаяў пасярод двара, агледзеўся, як даўно тут не быў, і падаўся да хлява.

З будкі выскачыў Арсік. З той самай радасцю, з якою сустракаў учора, ад аўтобуса.

Сцяпан адчыніў хлеў.

Сечкі пад сячкарняю не было ані каліва, маці ўсё падгрэбла, што ён учора нарэзаў. Сцяпан наклаў саломы на латачыну, пад нож — пусціў кола. Яно закруцілася лёгка, быццам не жалезнае, не чыгуннае.

Спыніўся, каб скінуць куртку. Павесіў яе на цвік у сцяне — і зноў сечка сыпанула пад ногі.

— Сцяпан?.. — Вось яно, матчына здзіўленне. Выпусціў кола, разагнуў спіну — яна стаяла, разгублена глядзела яму ў твар вузенькімі галубінымі вочкамі.

Хай едуць, — адказаў ён. — Я дарогу знайду.

Але маці ў яго ні пра што не пыталася, і гэта да яго дайшло. Яму вечна здавалася, што маці яго не разумее, а яна разумела, як сябе, бо ён быў яе часцінкаю — целам і душою. Таму, напэўна, загаварыла, нібы спавядаючыся:

— Каму ж я, сынок, раблю? Вам і раблю. Мне той кавалак не палезе ў горла, калі вам не аддам.

Яму захацелася суцешыць маці, сказаць тое самае, чаго не паспеў сказаць бацьку, чаго бацька ўжо ніколі не пачуе ад яго, але дыханне перахапіла:

— Мам-м...

Адвярнуўся, аберуч схапіўся за кола сячкарні і з усёй сілы, прагна, злосна пачаў круціць, не думаючы, ці ёсць у латачыне салома. Кола бегла лёгка, але раптам пайшло цяжэй, сечка пасыпалася гусцей, і праз мрою, цёплую і плыткую, нібы летняя рачная вада, Сцяпан убачыў спачатку штосьці белае, жывое і белае, нібы каціная лапка, а пасля, у той самай мроі, разгледзеў матчыны рукі. За колам, у латачыне, яны трымалі салому, совалі пад нож.

Бегла вакол свае восі кола, чахкаў нож, сечка сыпалася пад ногі, а Сцяпан круціў і круціў, не адводзячы вачэй ад белай анучкі на матчыным пальцы.

1. Чым кранула, зацікавіла вас апавяданне «Дзяльба кабанчыка»?
2. Які эпізод апавядання найбольш уразіў вас? Чым?
3. Якія важныя жыццёвыя, маральныя праблемы ставіць гэты твор?
4. Хто з герояў апавядання вам спадабаўся і хто не? Чаму?
5. Адшукайце ў тэксце твора характарыстыкі герояў апавядання і перадайце іх сваімі словамі.
6. Каму з герояў спачувае аўтар і, наадварот, да каго ставіцца асуджальна?
7. Знайдзіце ў творы дэталі (асобныя заўвагі, штрыхі), якія сведчаць пра тое, што маці вельмі цяжка, што работа ў гаспадарцы ёй ужо не пад сілу. Якімі мастацкімі дэталямі ствараецца вобраз маці?
8. Чаму, едучы з вёскі дадому, сёстры не пажадалі спыніцца каля могілак? І чаму Сцяпан не захацеў ехаць разам з імі і выйшаў з машыны?
9. Чаму Сцяпан вярнуўся і ўзяўся за работу? Як такі ўчынак дамалёўвае яго вобраз?
10. Чаму апавяданне заканчваецца сцэнай зладжанай працы маці і сына? Якая аўтарская думка ўкладваецца ў гэту сцэну?
11. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на адну з прапанаваных тэм: «Мама, родная мама, як цябе я люблю!», «Да наступнай дзяльбы кабанчыка», «Бацькі і дзеці», «Сэрца маці» або загаловак верша Рыгора Барадуліна «Трэба дома бываць часцей». Абгрунтуйце свой выбар.